

IVAN BURAJ: FOUCAULT A MOC

Univerzita Komenského, Bratislava 2000.

ZNOVU O FOUCAULTOVI

MIROSLAV MARCELLI

Filozofia 56, 2001, č. 2

Svoju monografiu začína I. Buraj nastolením otázky. Pýta sa, či po všetkých tých knihách, článkoch, vystúpeniach a polemikách, ktoré Foucaultovo dielo vyvolalo, je ešte stále potrebné vracť sa k nemu a pridávať k rozsiahlemu zoznamu foucaultovskej literatúry ďalší titul. Pohľad na bibliografiu prác o Foucaultovi takúto otázku priam vnučuje a je pochopiteľné, že každý nový pokus o skúmanie jeho diela sa musí s pochybnosťami tohto druhu vyrovnávať. Ak nejakú tému nespracúvame preto, že je v popredí záujmu, ale preto, že chceme povedať niečo nové, potom v nás stopy, čo zanechali zástupy predchodcov, musia prebúdzajú pochybnosti tohto druhu.

Tieto pochybnosti sú v tomto prípade ešte zosilnené skutočnosťou, že takmer všetci, čo o Foucaultovi písali, sa vyjadrovali k jeho koncepcii moci. Hoci problém moci vôbec nebol jediným problémom jeho filozofických prác, hoci v nich okrem tohto môžeme nájsť ešte aspoň dva ďalšie, t.j. problém pravdy a problém subjektu, jednako práve nastolením otázky moci sa Foucault v očiach mnohých interpretátorov identifikoval a dodnes ho pokladajú predovšetkým za filozofa moci. On sám sa síce v poslednom období svojho vývinu pokúšal problematiku moci zahrnúť do problematiky subjektu, stále však platí, že hovorí o Foucaultovi, znamená predovšetkým hovoriť o tom, ako chápal, študoval a odhaľoval mocenské vzťahy pôsobiace v modernej spoločnosti. Burajova monografia chce byť príspevkom k tejto literatúre, už jej titul naznačuje, že v nej pôjde o tú tému z foucaultovského repertoára, ktorá je najčastejšie analyzovaná, najčastejšie komentovaná, najčastejšie spomínaná.

Takže otázka „Prečo zase Foucault?“ by sa v tomto prípade dala doplniť otázkou: „Keď už to má byť Foucault, tak prečo zase moc?“ Je podľa mňa príznačné, že s otázkou, či je pojem moci naozaj až taký dôležitý, sa musel vyrovnávať aj sám Foucault. V jednom článku zo svojho posledného obdobia (*Prečo študovať moc: otázka subjektu*, 1982) Foucault spomína, ako sa v známych francúzskych novinách objavil názor jedného čitateľa, ktorého udivovalo, že toľkí ľudia odrazu vyzdvihujú pojem moci. Tento čitateľ sa pýtal, či je

táto téma naozaj taká nezávislá, že sa s ňou možno zaoberať bez ohľadu na ostatné problémy. Foucault v tejto súvislosti poukazuje predovšetkým na to, že otázka moci nie je iba teoretická, ale že je to aj súčasť našej vlastnej skúsenosti: stačí pripomenúť skúsenosť modernej spoločnosti s takými „patologickými formami“ moci, akými boli fašizmus a stalinizmus. Táto skúsenosť je pre nás preto silným podnetom na uvažovanie o povahe moci, lebo tušíme, že obidve tieto formy napriek svojej zvrátenosti využívali myšlienky a vynálezy, ktoré splodila naša politická racionalita. A Foucault z toho uzatvára: „Potrebujeme novú ekonómiu mocenských vzťahov – slovo ekonómia sa tu používa vo svojom teoretickom i praktickom zmysle. Vnesme do slov poriadok: od čias Kanta je úlohou filozofie zabraňovať, aby rozum prekročoval hranice dané skúsenosťou, ale od tých istých čias, t.j. odkedy sa začal rozvíjať moderný štát a politické riadenie spoločnosti, je úlohou filozofie zároveň varovať pred excesmi moci politickej racionality.“ (/2/,44) Foucault takto k programu „ekonómie mocenských vzťahov“ nachádza paralelu v Kantovej myšlienke hraníc poznania: na jednej strane stojí úloha varovať pred excesmi politickej racionality, na druhej zámer obmedziť náš sklon k racionalistickej metafyzike. Táto paralela nájde svoje pokračovanie tam, kde Foucault uvažuje o pozitívnych aspektoch svojho projektu štúdia mocenských vzťahov. Na konci Foucaultovho článku sa Kant znovu objaví, tentoraz ako autor odpovede na otázku Čo je osvietenstvo? Podľa Foucaulta Kant vo svojej odpovedi na otázku položenú nemeckým časopisom prejavil úplne nové chápanie človeka a spoločnosti. Nešlo mu o to, uvažovať o človeku ako o všeobecnom a nehistorickom subjekte.; pýta sa na niečo iné: „na to, čo sme vo veľmi presnom okamihu histórie. Kantova otázka vedie k analýze nás samých a zároveň našej prítomnosti.“ (/2/,52)

Toto kantovské vyústenie skúmania otázky Prečo študovať moc? Uvádžam preto, lebo v ňom vidím naznačenie smeru, akým by sme mali postupovať pri hľadaní odpovede na otázku Prečo študovať Foucaulta? Ak to má byť štúdiom produktívne, ak má nadviazať na líniu Foucaultových analýz mocenských vzťahov a prevziať do seba ich impetus, potom nám jeho výsledky musia hovoriť nielen o Foucaultovi, jeho knihách, štúdiách a rozhovoroch, ale aj a predovšetkým o nás samých a našej historickej prítomnosti. Skrátka,

musíme v ňom nájsť pokračovanie toho skúmania kantovského problému, ku ktorému sa Foucault sám tak zreteľne prihlásil. A z toho potom vyplýva aj kritérium pre hodnotenie tých prác, ktoré sa vracajú k Foucaultovej filozofii: budú opodstatnené do tej miery, do akej nás približovaním Foucaultových myšlienok pripravujú na pochopenie našej prítomnej historickej situácie.

Nazdávam sa, že keď na Burajovu monografiu uplatníme toto kritérium, budeme môcť na otázku jej oprávnenosti a produktívnosti odpovedať pozitívne. Jeho analýza Foucaultovho chápania moci nás skutočne vedie k nastoleniu otázok, ktoré svojím významom prekračujú rámec dejinofilozofických skúmaní a miera k podstatným aspektom našej spoločenskej reality. Zámerne hovorím o nastoľovaní otázok, a nie o prinášaní hotových odpovedí. Nečakajme nijaké priame aktualizácie, nijaké uvádzanie príkladov zo súčasnosti, nijaké pokusy o „odhaľovanie“ mocenských manipulácií v politických a spoločenských pohyboch prebiehajúcich okolo nás. I. Buraj sa drží zvolenej témy a pozorne skúma všetky podstatné charakteristiky Foucaultovej koncepcie mocenských vzťahov. Dôkladnosť, s akou pristupoval k štúdiu Foucaultových prác, sa zreteľne prejavuje na každej stránke tejto monografie. Vidno, že preňho bola samozrejmom požiadavka, na ktorú sa u nás ešte dosť často zabúda: ak chceš písať o nejakom autorovi, neopieraj sa o preklady a komentáre, ale predovšetkým si v origináli prečítaj všetko dôležité, čo napísal! Monografiu Foucault a moc z tohto hľadiska možno odporúčať aj ako príklad citlivého prístupu k čítaniu a analýze filozofického textu. Zároveň nám táto monografia ukazuje, že dôkladné štúdium prameňov vôbec nemusí vyústiť do záplavy pedantských podrobností, ak je podriadené výberu a argumentačnej línii výkladu, môže sa stať východiskom pre takú expozíciu problematiky, ktorá presahuje kontext čisto historických štúdií a podnecuje problematizovanie prítomných postojov a vzťahov. Práve v tomto zmysle je Burajova práca príspevkom k naplneniu úlohy, formulovaním ktorej sa Foucault prihlásil ku kantovskej inšpirácii. Zasväcovanie do Foucaultovej teórie moci tu čitateľa pripravuje na to, aby sa vzápätí novým spôsobom pozrel na spoločenskú realitu.

Aby som bol trochu konkrétnejší, spomeniem aspoň Burajove analýzy univerzálnej charakteristiky moci. Koľko skreslených interpretácií a neprimeraných reakcií vyvolalo Foucaultovo tvrdenie, že moc je univerzálna! Niektorí v tom našli príležitosť obviňovať Foucaulta z univerzalizmu a pripisovali mu potom tendenciu redukovat

všetky osobitosti spoločenských vzťahov a procesov na nediferencovaný základ, akým je vraj všadeprítomná moc. Iní zase ten istý univerzalizmus Foucaultovi rovnako horlivo pripisovali s nádejou, že v ňom nájdú alibi pre svoju neschopnosť zabrať sa konkrétnymi podobami historického procesu. Obidve tieto stanoviská I. Buraj vo svojej monografii vyvracia, poukazujúc na to, že univerzálny charakter moci sa pre Foucaulta stal výzvou pracovať na dešifrovaní jej vždy konkrétnych a historicky premenlivých foriem. Ak je moc všade, vôbec to ešte neznamená, že všetko je moc a že my si môžeme odpustiť námahu s analýzou historických zvláštností. Chcel by som v tejto súvislosti zvlášť oceniť úsilie, s akým Buraj rozptyľuje nejasnosti, ktoré často vyvoláva Foucaultovo tvrdenie, že vedenie je moc. Zatiaľ čo vo Foucaultových historických štúdiách sa téza o spätosti vedenia a mocenských vzťahov stala východiskom pre rekonštrukcie premenlivej a diferencovanej hry vzájomných vzťahov, bežná predstava sa uspokojuje s tvrdením, že Foucault vedenie s mocou jednoducho stotožnil. Kapitulu 2.3 Moc je vedenie (a vedenie je moc) pokladám za veľmi dobrý príspevok k rozptyľovaniu takýchto simplifikácií.

I. Buraj viackrát zdôrazňuje, že dôležitým znakom Foucaultovej koncepcie je nerepresívne, pozitívne chápanie moci. Naznačuje, že prostredníctvom tejto črty Foucault „akoby chcel sumarizovať azda najdôležitejší výsledok svojich dlhoročných skúmaní v oblasti moci a mocenských vzťahov“ (1/, 92-93). S týmto hodnotením možno súhlasiť. No ani tento výsledok nie je poslednou bilanciou Foucaultovho teoretického vývinu, aj v tomto bode sa mu zároveň s revíziou predchádzajúcich etáp otvorila možnosť vstúpiť do nového terénu filozofických skúmaní. Pozitívna charakteristika moci sa preňho stala východiskom štúdií, v ktorých začal dominovať pojem subjektu. Foucault sa vo svojich prácach o sexualite vrátil ku Grékom a začne uvažovať o morálnej problematike. Z pochopiteľných dôvodov je táto etapa v monografii Foucault a moc zachytená len čiastočne. Pripravuje nás však na vstup aj do oblastí, kde sa procesy individualizácie premieňajú na konštituovanie seba samého ako morálneho subjektu.

LITERATÚRA

- BURAJ, I.: *Foucault a moc*, Univerzita Komenského, Bratislava 2000.
 FOUCAULT, M.: „Prečo študovať moc: otázka subjektu“.
 In: Gál, E. - Marcelli, M. /ed./ *Za zrkadlom moderny*, Archa, Bratislava 1991.

RECENZIA KNIHY FOUCAULT A MOC

JÁN SOPÓCI

Sociológia 33, 2001, č. 2

Francúzsky filozof a historik Michel Foucault už nie je v poslednom desaťročí známy len niekoľkým našim filozofom. Potom, čo väčšinu vedeckého sveta zachvátila „foucaultománia“, ale najmä po preložení väčšiny jeho kníh do češtiny a slovenčiny sa dostal aj do centra pozornosti slovenských epistemológov, kulturológov, regionistov, historikov, literárnych teoretikov i pracovníkov ďalších spoločenských vied. Len naši sociológovia dielu tohto osobitného mysliteľa zatiaľ nevenovali dostatočnú pozornosť, a to i napriek tomu, že sa zväčša venoval skúmaniu otázok a problémov výsostne sociologického charakteru.

Vďaka práci niekoľkých slovenských filozofov však dnes majú i naši sociológovia k dispozícii tak slovenské preklady jeho najvýznamnejších diel (*Dozerať a trestať, Slová a veci, Moc a subjekt*), ako aj zasvätené rozborly diela tohto originálneho mysliteľa od domácich autorov. Popri viacerých štúdiách publikovaných aj v slovenských vedeckých časopisoch vyšla v roku 1995 aj monografia Miroslava Marcelliho *Foucault alebo stať sa iným*, ktorá poskytuje komplexný a hodnotiaci pohľad na dielo tohto autora. Koncom minulého roka vydalo vydavateľstvo Univerzity Komenského monografiu Ivana Buraja *Foucault a moc*, ktorá je venovaná detailnej analýze jednej dôležitej (ba možno najdôležitejšej) časti Foucaultovho diela – otázky moci a mocenských vzťahov. Táto otázka je ťažiskovým aspektom Foucaultovho životného diela, prítomným (vo väčšej či menšej miere) vo všetkých jeho prácach. Pretože otázka moci je aj, resp. najmä sociologickou otázkou, Burajovu knihu možno oprávnenne považovať nielen za veľmi potrebný a cenný teoretický príspevok i pre sociológov, ale aj za (ďalšiu) výzvu našej sociologickej obci, aby už tiež začala venovať dielu Michala Foucaulta náležitú pozornosť.

Burajova monografia je rozdelená do troch častí. V prvej časti sa najskôr venuje všeobecnému charakterizovaniu Foucaultovho prístupu k problematike moci a mocenských vzťahov a vymedzeniu miesta tejto problematiky v jeho diele a potom i rozboru jeho metód skúmania moci – archeologickej a genealogickej metóde. Druhá časť práce je venovaná analýze a hodnoteniu Foucaultovej koncepcie moci, ako aj rozboru jeho kritik tradičných teórií moci (právnej a represívnej), ktorých prehodnotením a prekonávaním vytvoril svoje nové, originálne chápanie toh-

to fenoménu. V tretej časti práce Buraj prehĺbil a rozšíril analýzu Foucaultovho chápania moci rozborom problematiky disciplinárnej moci a disciplinárnej spoločnosti. Záver knihy obsahuje zhodnotenie Foucaultovej koncepcie moci najmä z hľadiska jeho chápania úlohy subjektu moci a možnosti aktívneho boja proti moci. Kniha prináša aj chronológiu najdôležitejších udalostí Foucaultovho života.

Problematiku moci sociológia dosiaľ vyčleňovala najmä pre sociológiu politiky, v ktorej i v súčasnosti dominuje chápanie moci, ktoré – v nadväznosti na vymedzenie Thomasa Hobbesa – vypracoval Max Weber. Weber rozlišoval moc od panstva, ktoré vymedzil ako šancu nájsť poslušnosť pre určitý rozkaz u určitej osoby. Moc chápal ako šancu v rámci určitého sociálneho vzťahu presadiť vlastnú vôľu aj proti odporu, bez ohľadu na to, na čom táto šanca spočíva. Toto rozlišovanie sa stalo základom súčasného sociologického rozlišovania legitímnej a nelegitímnej moci. Z Weberovho vymedzenia moci vychádza jej súčasné behavioristicko-pluralistické vymedzenie (vykonávanie moci je sociálnym vzťahom, v ktorom sa činiteľ A snaží spôsobiť, aby iný činiteľ B robil to, čo chce A a čo by B prípadne inak nerobil – ak je A v tomto svojom úsilí úspešný, potom možno povedať, že má moc nad B). Existujú však i ďalšie sociologické chápania moci, napríklad inštitucionálne, intencionálne, štruktúrne chápanie atď. V súčasnosti sú v sociológii politiky najpoužívanejšie definície moci, zdôrazňujúce ako dva najdôležitejšie aspekty moci uskutočňovanie pre spoločnosť záväzných rozhodnutí držiteľmi moci a spoločenský charakter moci. Americký sociológ politiky Anthony M. Orum napríklad na základe toho definoval moc ako sociálnu schopnosť robiť záväzné rozhodnutia, ktoré majú závažné dôsledky pre spoločnosť.

Michel Foucault v kontraste s týmito chápaniami mocou nerozumie „súbor inštitúcií a aparátov, ktoré zabezpečujú podriadenosť občanov štátu, ani spôsob podrobenia, ktoré by na rozdiel od násilia malo formu pravidla, ani všeobecný systém ovládania vykonávaného jedným prvkom či skupinou prvkov nad druhým, ktorého pôsobenie by prostredníctvom následných derivácií prechádzalo celým spoločenským telesom“. Analýza uskutočňovaná v termínoch moci podľa neho nemôže postulovať suverenitu štátu, formu zákona či globálnu jednotu ovládania ako počiatočné danosti – tieto prvky predstavujú v prípade moci skôr jeho konečné formy. Moc treba podľa neho chápať najmä ako „mnohosť“ vzťahov síl,

ktoré sú imanentné oblasti, v ktorej pôsobia a ktorú konštituuje ich vlastná organizácia, ako hru, ktorá tieto vzťahy transformuje, posilňuje a prevracia prostredníctvom bojov a neustáleho stretávania, ako podporu, ktorú tieto vzťahy sil nachádzajú jeden v druhom, pričom vytvárajú série či systémy, alebo naopak rozdiely a opozície, ktoré sa izolujú, ako stratégie, v ktorých sa realizujú a ktorých všeobecná osnova či kryštalizácia vo forme inštitúcií je stelesnená v štátnych aparátoch, vo formuláciách zákonov, v spoločenských hegemoniách“.

V prvej časti svojej nedokončenej práce Dejiny sexuality Vôľa k vedeniu Foucault predložil chápanie moci vychádzajúce z týchto tvrdení:

- moc nie je niečo, čo sa získava, dobýva alebo prijíma, niečo, čo človek stráži, alebo čo necháva uniknúť, moc sa vykonáva z nespočetných bodov a v súhre nerovnomerných a pohyblivých vzťahov,

- mocenské vzťahy nie sú vzhľadom na ostatné vzťahy vo vonkajšej pozícii, ale sú im imanentné, sú bezprostrednými účinkami delení, nerovností a stavov nerovnováhy, ktoré v nich vznikajú, a recipročne sú vnútornou podmienkou týchto diferenciácií, mocenské vzťahy nie sú v pozícii superštruktúry s jednoduchou rolou popretia alebo pokračovania, tam, kde sú v hre, majú priamu produktívnu rolu,

- moc vychádza zdola, inými slovami: princípom mocenských vzťahov a ich všeobecnou maticou nie je nijaký binárny a globálny protiklad medzi ovládajúcimi a ovládanými, tieto duality sa šíria zhora dolu a čím hlbšie do tela spoločnosti prenikajú, tým obmedzenejšieho počtu skupín sa dotýkajú,

- vzťahy moci sú súčasne intencionálne a nesubjektívne, neexistuje moc vykonávaná bez série zámerov a cieľov, moc však nie je výsledkom voľby alebo rozhodnutia individuálneho subjektu – ani

tí, ktorí prijímajú najdôležitejšie rozhodnutia, neradia celok siete moci, ktorá funguje v spoločnosti (a umožňuje spoločnosti fungovať)

- kde je moc, tam je i odpor, odpor však nie je nikdy vzhľadom na moc vonkajší, je súčasťou poľa mocenských vzťahov.

Možno sa domnievať, že takéto chápanie umožňuje sociológom plodne využiť pojmy moc a mocenské vzťahy nielen pri analýze politického života, ale i všetkých ostatných oblastí života spoločnosti, poskytuje tiež sociológii možnosti vidieť a skúmať „známe a prebádané“ spoločenské javy novým spôsobom a prináša sociológom dokonca i podnety, resp. výzvy na vytváranie nových teoretických pohľadov na spoločnosť. Je však potrebné, aby sa s ním aj naši sociológovia dostatočne oboznámili a na základe toho si ho prípadne aj osvojili. Burajova monografia – z vecného i formálneho hľadiska veľmi vydatený sprievodca pre každého záujemcu o Foucaultovo chápanie moci – im pri tom môže dobre poslúžiť.

Ivan Buraj využil pri rozbere a hodnotení Foucaultovej koncepcie moci všetky jeho publikované práce, ako aj množstvo analytických a kritických prác, ktoré vznikli ako reakcie na dielo Foucaulta počas jeho života i po jeho smrti. Systematické a dôkladné štúdium týchto, ako aj mnohých ďalších (najmä filozofických a politologických) zdrojov mu – spolu s bohatými skúsenosťami vysokoškolského pedagóga – umožnilo vytvoriť zasvätenú, hlboko analytickú a obsažnú, no pritom zaujímavú, pútavú, jasne a zrozumiteľne napísanú knižku, ktorú možno odporučiť nielen študentom spoločenskovedných odborov univerzít, ale aj všetkým ostatným záujemcom o dielo Michela Foucaulta alebo o problematiku moci a mocenských vzťahov v najrôznejších oblastiach života spoločnosti.

